

Архитекта Светомир Лазић

(1894-1985)

ТАЊА ДАМЉАНОВИЋ

Архитекта Светомир Лазић припада оном кругу стваралаца који, без обзира на то што су за собом оставили бројна, успела остварења, још увек нису нашли заслужено место у историографији српске модерне архитектуре. Могло би се десити да за неколико деценија подаци о творцу једне од првих београдских грађевина у духу модерне архитектуре и оснивачу првог бироа за унутрашњу архитектуру, постану само непозната архивска грађа. Главни разлог што се представници српског модернизма кратко памте је тај што се до података о већини домаћих архитеката новијег доба може доћи углавном захваљујући усменом предању људи који их се сећају. На отварању Лазићеве самосталне изложбе архитектонских дела, слика и акварела 1971. године,¹ београдски архитекта Михајло Митровић је, поред констатације да је међу живима мало оних „који су српско градитељство увели у токове модерних архитектонских кретања”,² изразио жаљење што име Светомира Лазића не заузима место које му припада, али и наду да ће његову улогу у историји архитектуре и његово дело проценити будуће генерације. Основана је бојазан да ће будуће, као и претходне, генерације српских историчара архитектуре, концентрисати све своје снаге на прикупљање грађе и података, који и даље нестају из дана у дан из наших сећања.

CURRICULUM VITAE

1913. Матурирао у гимназији у Сремским Карловцима

1913-21. Студирао и дипломирао на Одсеку за архитектуру и високоградњу Чешке политехнике

1921-29. Запослен као архитекта у Министарству грађевина Краљевине СХС

1929. Оснива самостални атеље

1929-41. Ради самостално

1945-55. Запослен као архитекта Југословенских железница у Министарству саобраћаја

1955-60. Шеф Пројектантског завода речног саобраћаја

1960-66. Ради као пензионисани архитекта

ИЗВЕДЕНИ ПРОЈЕКТИ

1923. Реконструкција Старог двора

1924. Стамбени објект на углу Катанићеве и Охридске улице у Београду (срушено)

1921. Гробница Бранислава Нушића - Ново гробље у Београду (постоји)

1922. Породична кућа у Шуматовачкој улици 57 у Београду (реконструисано)

1929. Атеље за, унутрашњу архитектуру у Улици краља Александра (данас Булевар револуције) бр. 218 у Београду (постоји)

1930. Породична кућа у Београдској улици бр. 25 у Београду (срушено)

1930. Радионица и пећи за израду керамике у Београду

1931. Стамбени објект у Хиландарској улици бр. 23 у Београду (постоји)

1935. Два стамбена објекта у Улици Мирослава Тирша бр. 13 и 14 у Земуну (постоји)

1935. Породична вила на Бежанијској коси у Земуну (постоји)

1938. Породична вила у Толстојевој улици бр. 36 у Београду (постоји)

1938. Стамбени објект у Палмотићевој улици бр. 5 у Београду (постоји)

1936-40. Ратна склоништа у својству надлежног Одбора за земаљску одбрану

1940. Ентеријер и намештај за Британски институт у Београду

1945-55. Железнички вагони и салонска кола

1946. Реконструкција биоскопа „Славија,, (срушено)

1957. Стамбени објект у Капетан Мишиној улици бр. 51 у Београду (постоји)

1961-66. Суд у Суботици - прва награда на конкурс у реализација (постоји)

НЕИЗВЕДЕНИ ПРОЈЕКТИ

1922. Дом уметника на Калемегдану - конкурсни рад

Хотел „Опленац” - конкурсни рад (II награда)

1923. Декорација за уметнички кermес на Калемегдану

1925. Споменик Војводи Путнику - конкурсни рад

1926. Костурница на Зејтинлику - конкурсни рад

1931. Београдска задруга - конкурсни рад

¹ Изложба је одржана у галерији читаонице Културног центра Београд-Дом штампе 14-22. 5.1971.

² Из говора арх. Михајла Митровића на отварању изложбе - документација Института за архитектуру и урбанизам у Београду - ИАУС.

1934. Бели двор - конкурсни рад

1937. Палата „Призад“ - конкурсни рад

Соколски дом „Др Лаза Поповић“ - неизведен извсфачки пројекат

1938. Палата „Албанија“ - конкурсни рад

1945-55. Пројекти железничких болница:

капацитет 1100 лежаја капацитет 600 лежаја 1955-60.

Пројекти за уређење Аде Циганлије 1960. Хидрочвор Београд - алтернативе: „Залив“, „Острво“, „Језеро“,

„Проточни рука-вац“ Народни дом у оквиру пројекта хидрочвора Касина на Ратном острву

1962. Палата суда у Новом Саду - конкурсни рад (II награда)

ШКОЛОВАЊЕ

Светомир Лазић³ је рођен 12.11 1894. године у Доњем Милановцу, одакле не потичу његови родитељи.⁴ Одмах по његовом рођењу породица се преселила у Сремске Карловце, због прекоманде и бољег постављања Лазићевог оца Павла, који је, као виши службеник Аустријског паробродског друштва, постао шеф тамошње бродарске агенције. У Сремским Карловцима Лазић је провео детињство, завршио основну школу и гимназију.⁵ По завршеној гимназији 1913. године,⁶ одлази у Праг да студира архитектуру. Престони-ца Чешке је у то доба, као и Сремски Карловци, припадала истој, Аустроугарској монархији. Праг је првих деценија XX века био веома жива културна и уметничка средина, са богатом архитектонском продукцијом. Архитектура се изучавала на три високе школе, а Лазић је изабрао Технички факултет. У време до Првог светског рата Технички факултет - *Прашка политехника*, био је подељен на чешки и немачки. Лазић је уписао Чешку политехнику, која је била знатно строжа⁷ и до почетка рата завршио две године студија, са просечним успехом. Због рата је морао да преки-не студије, јер је мобилисан у аустроугарску војску. Студије је продужио на истом факултету, који је под називом Чешки технички универзитет *ČVUT*, наставио да постоји у новоформираној Чехословачкој Републици. Дипломирао је 25. јуна 1921. године са задовољавајућом оценом - *zpuso-bily*, код професора Јозефа Фанте.⁸ Осим студија архитектуре, Лазић се у Прагу активно бавио сликањем, и то у атељеу угледног чешког сликара Макса Бокача.

ПЕРИОД 1921-29. ГОДИНА

По завршетку студија, Лазић се враћа у Београд и указом краља постаје службеник Министарства грађевина Краљевине Југославије, где од 1921. до 1929. године ради углавном на реконструкцијама старијих репрезентативних здања, као што су Стари двор и зграда Министарства

шума и руда. Уједно је и надзорник изградње свих београдских болничких објеката.⁹ Нешто касније постаје члан општинске комисије за одобравање изградње приватних зграда. У току службе у Министарству грађевина радио је и хонорарне послове, углавном пројектовање или преграђивање мањих стамбених објеката.

Први Лазићеви пројекти потичу из времена одмах после дипломирања. Међу њима остају забележени они нереализовани: конкурс за Његошеву капелу на Ловћену (1921),¹⁰ Уметнички павиљон на Калемегдану (1922),¹¹ конкурсни рад за хотел „Опленац“,¹² али и они реализовани: гробница Бранислава Нушића (1922) и два стамбена објекта угледних Београђана из тог времена зграда народног посланика Драгана Бојовића на углу Охридске и Катанићеве (1922) и породична кућа инспектора Министарства финансија Милорада Поповића у Шуматовачкој бр. 57 (1923).

Зграда народног посланика Драгана Бојовића,¹³ пројектована и изведена 1922. године на углу Катанићеве и Охридске улице у Београду, била је прва архитектонска реализација Светомира Лазића. Овај најамни објекат је имао три истоветне стамбене етажеске и мансарду, појединачне собе за издавање, тавански простор и подрум. Станови идентичне просторне организације били су конципирани по карактеристичној схеми - централни

³ Биографски подаци о Светомиру Лазићу заснивају се на личном исказу архитекте, записаном и сачуваном у документацији ИАУС-а, архивском материјалу Карловачке гимназије, архивском материјалу Техничког факултета *ČVUT* из Прага, архивском материјалу из Историјског архива Београда, Архива Југославије, као и каталогу ауторске изложбе.

⁴ Отац Павле рођеније Земунац, а мајка Олга је из Панчева.

⁵ До Лазићевог гимназијског досијеа више није могуће доћи, по речима садашњег директора Карловачке гимназије. Успомена на Светомира Лазића у Сремским Карловцима је жива највише захваљујући збирци слика коју је архитекта поклонио Градском музеју овога града и која је данас део сталне музејске поставке.

⁶ Коста Петровић, *Историја Карловачке гимназије*, Нови Сад 1951, 388.

⁷ Податак из разговора са Петром Крејчијем (Petr Krejčí), директором Архива Техничког музеја у Прагу и уваженим историчарем модерне архитектуре.

⁸ Јозеф Фанта припада најзначајнијим архитектама првих деценија XX века у Прагу. Његове грађевине поштују архитектуру историјских стилова и представљају незаобилазне реперне престонице.

⁹ Подаци о раду у Министарству грађевина могу се добити у Архиву Југославије.

¹⁰ Лазић у својој аутобиографској забелешци наводи да је на конкурс за Његошеву капелу добио прву награду, али да пројекат из необјашњивих разлога није реализован.

¹¹ Извор илустрације је ауторска изложба одржана у ДКЦ 1971.

¹² Аутор је на конкурс добио другу награду.

¹³ Планови овог објекта могу се наћи у Историјском архиву Београда ИАБ Ф XVIII-40-1922.

репрезентативни простор је истовремено простор окупљања и комуникације, кроз који се приступа спаваћим собама.

Главна фасада објекта постављена је на регулационој линији, али се главни улаз у објект не налази на уличној, већ на бочној страни зграде. Њему се прилази кроз капију постављену уз објект, што условљава стварање процепа у формирању уличног фронта. То значи да су објекти изграђени на уличној регулацији, али нису међусобно физички везани. Овакав начин формирања уличних фронта био је карактеристичан за резиденцијалну зону Врачара.

Архитектонска композиција фасада задовољавала је укус и захтеве тадашњих наручилаца. Еклектичним изразом грађевине доминирају необарокне и сецесијске форме. Зоне сутерена и приземља третиране су у елевацијама као јаки постамент, који прихвата умерено декорисану зону првог и другог спрата, наглашену пиластрима провученим кроз обе етаже. Раскошна живост ове грађевине постигнута је формирањем китњастог мансардног крова, са разноврсним архитектонским и скулпторалним украсом. У једном од четири барокно обликована тимпанона на мансарди налазе се иницијали наручиоца и власника, што је уобичајен мотив на београдским кућама тога времена.

Друга Лазићева реализација, настала у доба службовања у Министарству грађевина, била је породична кућа инспектора Министарства финансија Милорада Поповића у Шуматовачкој улици 57,¹⁴ пројектована и изведена 1923. године. Фасада овог сасвим скромног приземног објекта била је врло једноставно, симетрично решена, а на њој се једино истицао подест са степеништем, декорисаним гвозденим оградом. Кућа је повучена са уличне регулације у дубину парцеле, што је било својствено тадашњој периферији. Неколико година касније (1929), зграда је са предње стране дограђена, тако да је Лазићево решење заклоњено анексом са нешто разметљивијим прочељем.

Иако нереализовани, пројекти за Дом уметника на Калемегдану и Хотел „Опленац“ више нам говоре о Лазићевим архитектонским опредељењима у периоду најранијих креација него реализовани објекти, у чијој је грађњи пресудан био укус наручилаца. Пројекат за Дом уметника на Калемегдану,¹⁵ на пример, недвосмислено указује на Лазићево прашко школовање. Ако се осврнемо на рана остварења Лазићевог професора Јозефа Фанте, закључујемо да се поступак комбиновања традиционалних и сецесијских елемената које примењује Фанта читава у првим радовима нашег архитекте. Пројекат за хотел на Опленцу такође користи елементе традиционалног вокабулара, али за разлику од калемегданског дома, искључиво преузима мотиве народне архитектуре, карактеристичне за подручје Балкана. По томе је овај пројекат много ближи идејама националног романтизма, који је био једна од доминантних архитектонских струја на почетку XX века,

нарочито међу нацијама које су дуго биле под страном доминацијом.

Осим архитектонских остварења, Лазић је веома радо прихватао изазове којима је желео да искаже свој целовит ликовни дар. То су му омогућавале понуде за надгробне споменике угледних и заслужних грађана. Тако су настале гробнице Бранислава Нушића и породице Димић, као и конкурсни рад за споменик војводи Путнику.

Лазић је напустио Министарство грађевина 1929. године, у намери да оформи властити архитектонски атеље. Претходне године већ је радио на првој варијанти пројекта зграде атељеа на парцели у Улици краља Александра 212 (касније је број промењен у 218). Овај објект, који ће у историји међуратног Београда остати запамћен као кафана „Гусарски брод“, имао је бурну историју, како по разноврсним функцијама које је добијао, тако и по броју углавном нереализованих пројеката, који су му били намењени.

АТЕЉЕ ЗА УНУТРАШЊУ АРХИТЕКТУРУ - 1929.

Први, нереализовани пројекат за Лазићев атеље настао је 1928. године¹⁶ и предвиђао изградњу два независна приземна објекта, од којих је мањи, стамбени, био постављен ближе улици, док се други, пројектован као атеље, налазио иза њега. Објекти су повучени са регулационе линије у дубину парцеле, што је као принцип поновљено и у будућој, реализованој варијанти пројекта из 1929. године.

Изведена зграда Атељеа за унутрашњу архитектуру Светомира Лазића (сл. 1,2), саграђена је 1929, према пројекту који је у Грађевинском одбору Београдске општине усвојен 15. марта исте године. Овај други измењени план, предвиђао је изградњу троетажног објекта, који је служио искључиво за потребе архитектонског атељеа. Као и у првом пројекту, грађевинска линија објекта била је знатно повучена у односу на регулациону линију парцеле, што је у то време било уобичајено на потезу Улице краља Александра, где се парцела налази.¹⁷ Објект је изграђен 29. новем-

¹⁴ Документација о објекту ИАБ Ф XX-17-1923.

¹⁵ На ауторској изложби у ДКЦ из 1971. године, представљен је цртеж обог објекта са датумом настанка. Ксероксирана грађа са изложбе налази се сада у документацији ИАУС-а. Грађује прикупио, сачувао и доставио ми на увид др Зоран Маневић.

¹⁶ Документација о овом објекту налази се у Историјском архиву Београда ИАБ Ф XIV-21-1928.

¹⁷ У време извођења објекта још увек није постојао грађевински закон за целу Краљевину Југославију. Између 1920. и 1940. Београд је имао свој регулациони план, на основу кога су давале регулационе линије за зграде и одређивани висина и систем изградње. Видети: Бранислав Којић, *Друштвени услови развоја архитектонске струке у Београду 1920-1940. године*, Српска академија наука и уметности, посебна издања DXXVI, одељење друштвених наука књ. 81 (1979), 13.

Сл. 1 Светомир Лазић, Атеље за унутрашњу архитектуру
Светомира Лазића и комп., Београд 1929, фотографија
постојећег стања

Fig. 1 Svetomir Lazić, Atelier d'architecture intérieure de Svetomir
Lazic et compagnie, Belgrade 1929, photo de l'état existant

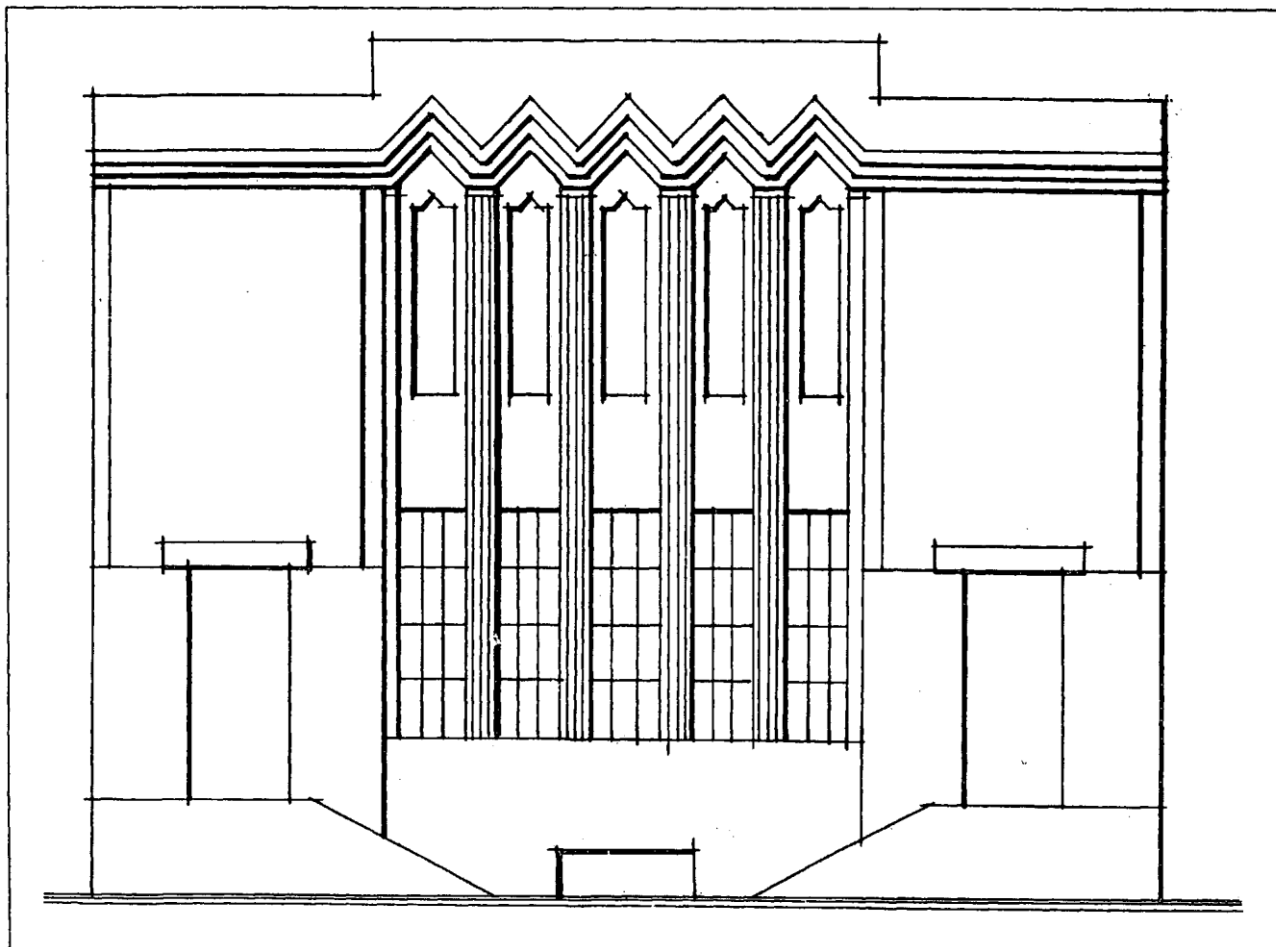
бра 1929, а укупна цена градње износила је 250.000 динара.

План објекта је веома једноставан. Осим подрума, у који се приступало независним спољашњим степеништем, зграда је имала приземље и спрат, повезане једнокраким унутрашњим степеништем.¹⁸ Атеље је имао два симетрично распоређена улаза: један је водио до одвојене канцеларије (највероватније Лазићеве) а други је био намењен запосленима. Простор атељеа обухватао је и приземље и спрат. Простор на обе етаже је био отворен, без посебних канцеларија, што је било у складу са тада у свету популарним начином организације бироа.

Архитектонску композицију главне фасаде, чијем обликовању је, сходно класичним обликовним принципима, посвећена нарочита пажња, карактерише поштовање строге симетрије, као и у претходној варијанти пројекта. Елементи композиције су, пак, потпуно прочишћени, сведени на равне геометријске форме и умногоме прилагођени новој естетици машинске епохе. Класицистичком тону pročеља доприноси приступна зона објекту. Наиме, два симетрично распоређена степенишна крака полазе од

централне осе фасаде и независно воде ка бочним странама где се на подестима налазе потпуно идентични портали, који немају равноправан функционални статус. Фасада је подељена у три вертикална поља, међу којима се истиче средње. Основни печат pročељу даје фриз степенасто профилисаних, шпицастих arkada, које доминира-ју централним пољем. Овај фриз, који се у левом и десном пољу фасаде продужава у степенасто профилисан хоризонтални венац, „прихваћен“ је низом стубова пружених кроз обе спратне висине. Стубови су завршени карактеристичним стилизованим капителима, изведеним у сложеним геометријским формама. Ови капители, заједно са шпицастим фризом, у блиској су вези с обликовним језиком чешког кубизма, који је био интензиван на чешкој архитектонској сцени у првим деценијама XX века. Сви прозорски отвори pročеља постављени су у поља између стубова. Прозори приземља обликовани су у духу индустријске есте-

¹⁸ Технички опис показује да је спољашње степениште било од вештачког камена, што је до данас сачувано, а да је унутрашње, уклоњено приликом интервенција после Другог светског рата, првобитно било дрвено.

Сл. 2 Светомир Лазич, Атеље за унутрашњу архитектуру Светомира Лазича и комп., Београд 1929, пројекат Главне фасаде, ИАБ Ф XIV-21-1928.

Fig. 2 Svetomir Lazic, Atelier d'architecture d'intérieur de Svetomir Lazic et compagnie, Belgrade 1929, projet de la façade principale, Archives Historiques de Belgrade, IAB F XIV-21-1928

тике, док спратни отвори, иако су такође крајње сведени, прате доминантну декоративну форму шпицастог аркадног фриза. Доминантни венац надвисује атика, на којој је био предвиђен простор за постављање текстуалне рекламе - још једног од честих елемената архитектонског репертоара у време модерног покрета. Кровна конструкција је такође изведена према постулатима модерне, тако што је раван кров над армиранобетонском плочом био проходан и служио као кровна тераса.

Значајно је приметити да је овај објекат један од најранијих примера модерне архитектуре у Београду, а - што је нарочито важно - први који је превазишао програм породичног становања. Обликовни израз грађевине указује да Лазич доста дугује средини у којој је етекао архитектонско образовање, јер се у овом, као и на његовим осталим пројектима, снажно осећа чешка традиција, коју су, у првим деценијама XX века, обележили разноврсни правци модерне архитектуре.

Атеље за унутрашњу архитектуру Светомира Лазича је био први биро те врсте у Београду. Његово отварање пропраћено је у београдској јавности великим публицитетом.¹⁹ С обзиром на то да је, по Лазичевим речима, „појам унутрашња архитектура за многе био сасвим нов”,²⁰ пионир-

ски подухват стварања првог београдског дизајнерског студија био је велики корак за целу струку. По речима анонимног новинара дневног листа „Правда”, очекивало се „да ће овај атеље значити за шири Београд једну врсту практичне школе за модерни ентеријер”.²¹ Лазичев најближи сарадник, а касније и сувласник објекта Карло Рапа, пре овога се већ доказао у раду атељеа сличне намене у Минхену.

За разлику од многих пројеката, код којих су архитекти принуђени да повлађују укусу наручилаца па на основу њих не можемо судити о суштинским стваралачким ставовима аутора, пројекат Атељеа за унутрашњу архитектуру осликава Лазичеве најискреније архитектонске идеје. Веру у свој пројекат Лазич је исказао и тако што је фотографије реализованог објекта послао на конкурс за избор најлепших фасада зграда изведе-

¹⁹ Завод за унутрашњу архитектуру, „Политика” 15.12.1919.

²⁰ Јуче је отворен у Београду први атеље за унутрашњу архитектуру, „Време” 15.12.1929).

²¹ Отварање атељеа за унутрашњу архитектуру, „Правда” 14.12.1929.

них 1926-1930, на коме је била додељивана награда „Душан Томић”.²² Архитекта је сведени цртеж фасаде Атељеа узео и за лого свог бироа, тако да се као знак понавља и у меморандуму и на печату.

Лазих је своје опредељења за нову, модерну архитектуру осим на своме пројекту исказао и кроз изјаве новинарима који су пропратили отварање. На крају текста објављеном у дневном часопису „Време”,²³ Лазих сликовито описује разлику између нове архитектуре чистих линија и старе, којом доминира скулпторални украс, упоређујући их са начином кројења женске одеће, која и када није добро скројена, може бити прикривена разним додацима и мушког одела, које мора имати савршене линије. Аутор текста истиче да „Лазих архитектуру схвата само као модернистичку, само у простим линијама, без икаквих украса. Па ипак, ефекат је изванредан. О томе најбољи пример пружа сама зграда атељеа”.²⁴ У истом тексту се описује како је уређен ентеријер самог атељеа, који тежи да унапређује унутрашњу архитектуру Београда. Сазнајемо да су зидови голи, али обојени контрастно, један у зелено, други у црвено. На црвеном зиду су извучене „изванредно комбинирани” зелене линије. Лустери су крајње једноставни, сијалица је слободна, а светлост пада кроз два глатка, округла млечна стакла.

Не постоје сачувани јасни подаци о наредном раду *Атељеа за унутрашњу архитектуру арх. С. Лазиха и комп.* Из нешто каснијих новинских написа сазнајемо о јавно објављиваним и демантованим размирицама. А, што је много индикативније, није сачуван нити један пројекат који је изашао из атељеа, са карактеристичним печатом и меморандумом.²⁵ Да послови нису ишли баш најбоље, сведочи чињеница да је 1933. године Лазих уступио објекат за отварање кафане „Гусарски брод”.

Идеја о отварању уметничке кафане у којој би се окупљала београдска авангарда, а у ноћним сатима проналазила „забава као на Монмартру”, потекла је од Лазихових добрих пријатеља, познатих београдских уметника Кујачића и Лучева. Оно што је овај подухват чинило сасвим нарочитим била је намера да се београдским уметницима помогне у време тадашње кризе. Наиме, све особље кафане, које је радило и послуживало, чинили су уметници, који на други начин нису могли да преживе. „Келнери ће бити гусари”, објашњава г. Лазих, „у правим гусарским униформама са хармуникама, а келнери-уметници су се тако споразумели: да служе они који знају да играју и певају”.²⁶ Ентеријер новог локала био је изведен према Лазиховим инструкцијама, а на осликавању су радили уметници Кујачић, Тодоровић и Бераковић. Атрактиван амбијент је у потпуности, са свим евојим детаљима, дочаравао атмосферу брода. Тако се у новинским текстовима описују распрострањене рибарске мреже са морским бићима, лађарским фењерима над столовима, пећ у облику бродског ленгера, кормилашки точак и топ постављени на спратној галерији замишљеној

као палуба, сликане представе мора и славних гусара из историје. Из исте 1933. године су и подаци о подизању спољашње надстрешнице, изведене такође по Лазиховој замисли. Забележена је преписка са грађевинским одбором, који у првом тренутку није дозволио изградњу. Сазнајемо да је на послетку изграђена надстрешница, са декоративном оградом и да се простирала од гараже²⁷ до ограде. Стубови надстрешнице су били од дрвета, обојени црвено и црно, као и оградни зид на бочној страни парцеле. Преко конструкције је била постављена тенда од кожасте хартије, такође декорисана црвеним пругама.

Године 1938. Лазих прави још један, али не и последњи, пројекат за интервенцију на својој згради. Фасада објекта и овде остаје непромењена, као и 1933, када је претваран у кафану. Основна промена је намена приземља, за које је било планирано да постане биоскопска сала, док би се на спрату опет налазиле просторије атељеа. Од овог пројекта Лазих је одустао и одлучио да цело имање, заједно са својом славном зградом, прода, што је и учинио августа 1938.

Купац објекта Јосиф Химеларајх, власник штампарије и печаторезнице „Прогрес”, планирао је да у објекат усели своју радионицу. Већ 1939. он добија дозволу за доградњу и реконструкцију зграде, према плановима које му израђује лично Лазих. Пројекат показује да је програм објекта био знатно проширен, што је подразумевало дограђивање. Лазих је предложио доградњу анекса са новим, централно постављеним улазом испред старе зграде, као и дозиђивање спратова. Затечени простори сутерена, приземља и спрата били би такође прилагођени новом садржају, што је значило формирање просторија за разноврсне радионице. Радионичке просторије би се налазиле на сваком спрату, а њихова величина и број по спратовима разликовали би се према потреби. Уз сваки блок радионица различите намене налазили су се санитарни чвор и свлачионице са тушевицама.

Лазих је дао две варијанте за адаптацију, које се разликују по броју дограђених спратова. Предложена су два изгледа главне фасаде, који пошту-

²² На конкурс су се осим Лазиха одазвали: Милутин Борисављевић, Бранислав Којић, Драгослав Тадић, Димитрије Леко и Милан Злоковић. Награда је равноправно подељена на четири дела и добили су је: Драгиша Брашован за Шкаркину кућу, Александар Дероко за кућу у Његошевој 26, Бранислав Којић за кућу Маринковића на Неимару и Драгомир Тадић за вилу Милосављевића. Ниједан од награђених радова није био изведен у духу модерног покрета. Више о конкурс у: Бранислав Којић, *нав. дело*, 88-90.

²³ „Време”, *нав. дело*.

²⁴ *Исто*.

²⁵ У ИАБ је сачуван пројекат за изградњу гараже испред атељеа, на коме се налази меморандум.

²⁶ *Нова уметничка кафана „Крчма гусарски брод”* „Политика” 28.1.1933.

²⁷ Гаража је изграђена такође по Лазиховој замисли испред зграде Атељеа 1931. године.

ју претходни изглед некадашњег атељеа. Спратови су дограђени изнад кубистичког венца и уклопљени у претходно коришћену иконографију ране модерне. На једној од варијаната појављује се хоризонтална прозорска трака, док се на обе појављују метални прозорски рамови, који поново наглашавају хоризонталну поделу отвора. Затичемо и један нови, веома уобичајен иконографски мотив - јарбол за заставу, који рана модерна често користи у жељи да приближи архитектонске форме облицима пароброда.

Пројекат за дозиђивање зграде штампарије „Прогрес“, није изведен, јер је одобрење добијено у марту 1941, непосредно пред бомбардовање Београда и почетак Другог светског рата. После рата зграда је прво накратко постала естрадни клуб у који су свраћале будуће звезде нове забављачке сцене, а потом (1947) додељена је фабрици обуће „Бранко Бабић“. Фасада Лазићеве зграде до данас је остала сачувана у првобитном облику, док је ентеријер претрпео значајне промене.

РЕАЛИЗАЦИЈЕ 1929-41.

Лазићеве реализације из првих година по напуштању Министарства грађевина показују да је архитекта на почетку самосталне каријере прихватио разноврсне понуде, при чему је најчешће поштовао жеље наручилаца и подизао објекте у академском маниру. Међу тим поруцима највећи је број адаптација и доградњи. Пошто је модерна у ширим размерама у Београду прихваћена веома касно, тек у другој половини тридесетих, разумљиво је што се и у Лазићевом опусу не налази много модерних објеката изведених пре 1935. Осим личног атељеа, у духу нове архитектуре је изведен само породични објекат Анке Димовић у Београдској улици број 25.

Породична кућа Анке Димовић,²⁸ пројектована је и извођена 1930. године у Београдској улици 25 у Београду. То је био мањи стамбени објекат са подрумом и две стамбене етаже: у приземљу и на спрату. Основу зграде карактерише особито решење улазне зоне. Наиме, са улице се, кроз узани пасаж - ходник, над којим се на спрату налази стамбена просторија, приступа унутрашњем дворишту, из којег се, заправо, улази у сам објекат. До два посебна улаза резиденцијални и економски воде симетрично распоређени полукружни степенишници кракови. Укупном организацијом простора поново доминира централна зона окупљања, што се понавља и у приземљу и на спрату.

Епитет модерног, кућа Анке Димовић може пре добити по начину артикулације фасада него по просторној организацији. На уличној фасади су се тако појавила чиста платна обогаћена само равним, недекорисаним кордонским венцима и плитким испустом који наглашава зону прозора на репрезентативним, уличним собама. Модерном изразу највише доприноси кровна тераса с огра-

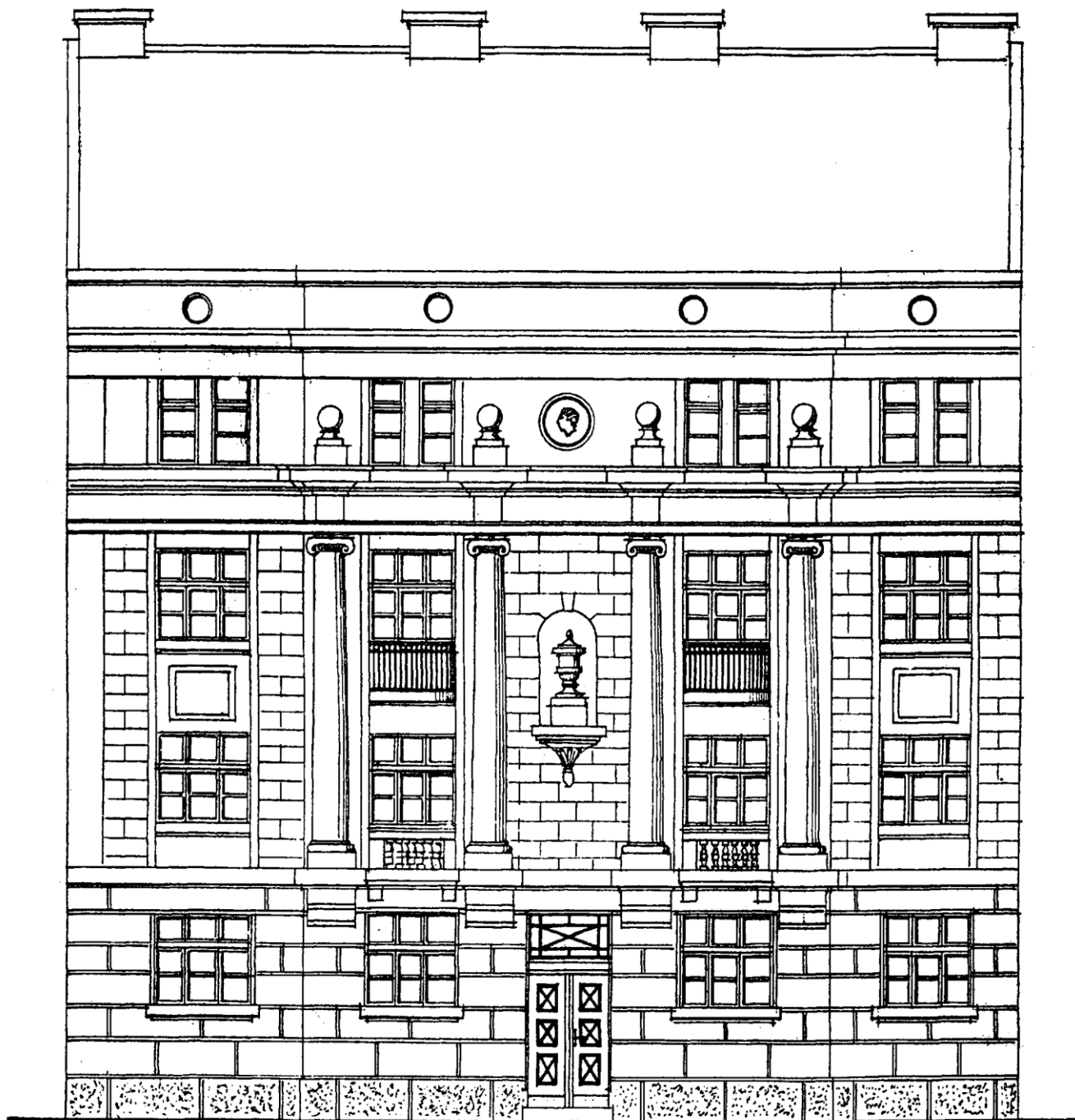
дом од равних хоризонталних металних шипки и неизбежни јарбол за заставу, постављен изнад зоне плитког испуста. Мада се архитекта трудио да своје објекту удахне израз модерне куће, у овом случају није у потпуности одговорио на све императиве модерне. Организација простора је и даље традиционална, као и примењена конструкциона решења. Зграда више не постоји, вероватно је срушена у Другом светском рату. Остали објекти, већином скромне доградње, које је Лазић пројектовао и реализовао у периоду од 1929. до 1935. израђени су у строгом академском духу. Међу њима се по обиму истиче кућа Василије Васић (сл. 3).²⁹ Ова зграда која се и данас налази у Хиландарској улици број 23, пројектована је и извођена 1931. године. Била је замишљена као објекат за издавање а имала је подрум и четири стамбене етаже, са по два стана на свакој. Просторна организација станова по етажама незнатно се разликовала. Степениште је заузимало централно језгро, а у симетрично распоређене станове улазило се са подеста. Станови су имали по два независна улаза резиденцијални и економски. До кухињског блока, уз који се налазила и соба за послугу, долазило се преко галерија које су биле оријентисане ка унутрашњем дворишту. Главни улази у станове водили су прво у централни простор хола из кога се прилазило по двома собама, оријентисаним ка улици. Најрепрезентативније собе су имале полукружне терасе, чија је архитектонска улога била декоративна.

Главна, улична фасада потпуно је симетрична и конципирана у духу позног академизма. Монументални јонски полустубови, провучени кроз зону првог и другог спрата, прихваћени су конзолама изведеним испод венца приземља. Зона приземља је урађена без много декоративних детаља, наглашена само посебном обрадом фасадне малтерне површине која опонаша крупан камени слог. Међу осталим елементима класицистичке декорације истичу се балустри полукружних тераса, декоративне вазе и медаљони. О овом Лазићевом објекту не може се судити као о добром или лошем, јер он одговара захтевима солидне грађевине, каквих доста можемо наћи у периоду између два рата.

Године 1935. Лазић је ангажован на изградњи три стамбена објекта у Земуну: две најамне стамбене зграде и једне виле на Бежанијској коси. Кућа Градојевића је била најамни стамбени објекат, који је наручио професор Пољопривредног факултета у Земуну Михајло Градојевић. Овај веома успео стамбени објекат, подигнут у Улици Мирослава Тирша 14, један је од најлепших примерака земушке модерне. Изломљена основа зграде прати закривљену регулациону линију на раскрсници трију улица, које на том месту формирају интимни сквер. Зграда је према скверу оријентисана централном осом симетрије. У оси

²⁸ Документација ИАБ Ф VI-34-1921.

²⁹ Документација ИАБ Ф V-27-1931.

Сл. 3 Светомир Лазич, Стамбени објект Василије Васић, Београд 1931, пројекат Главне фасаде, ИАБ Ф В-27-1931.

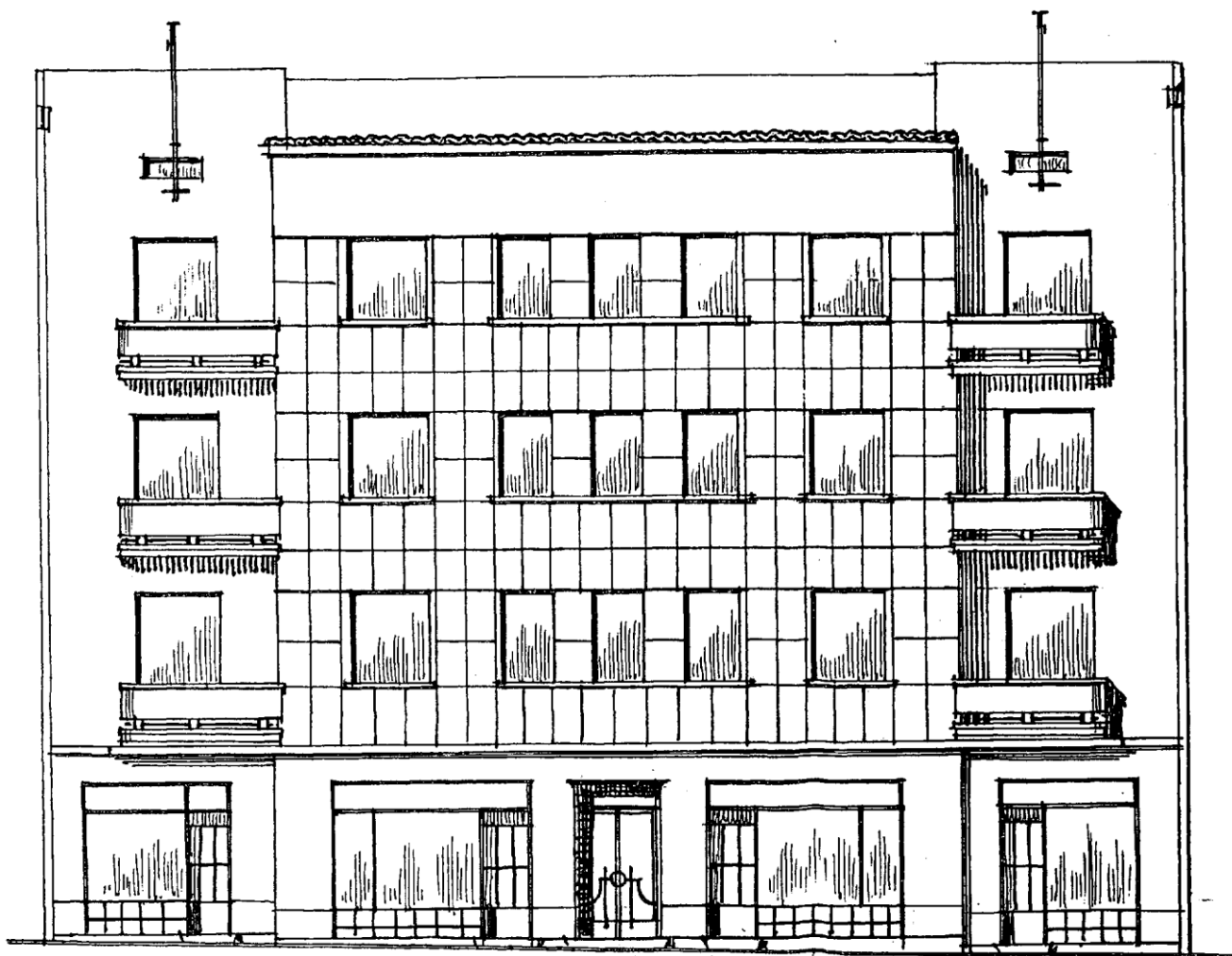
Fig. 3 Svetomir Lazić, bâtiment d'habitation de Vasilija Vasić, Belgrade 1931, projet de la façade principale, Archives Historiques de Belgrade, IAB F V-27-1931

симетрије налазе се улазна зона и вертикала степеншта, врло елегантно истакнута на главној фасади, тако да је постала доминантни обликовни елемент pročеља. Организација простора била је детерминисана трапезоидном основом. Тако су на обе стамбене етаже смештена по два стана у које се улази са степеншних подеста. Сваки стан има по два улаза. Данас је и подрумски простор адаптиран и претворен у резиденцијални.

Истакнута вертикала степеншног простора надвишава две стамбене етаже и у елевацији се

појављује као степенасто завршена кула. Овај део фасаде наглашен је како у степенасто распоређеним масама, тако и у материјалу. Имитација фасадне опеке је веома вешто искоришћена као декоративни елемент, сходно традицији која је у првим деценијама нашег века у Чешкој веома јака. Тако се на фасади појављују атрактивне, степенасте лезене и венци од „опеке“, који доприносе стварању динамичног утиска.

Кућа адвоката Милоша Нинковића, изнад Тошиног бунара на Бежанијској коси, такође из

Сл. 4 Светомир Лазич, Стамбени објект Николе Радовановића, Београд 1938, пројекат главне фасаде, ИАБ Ф VIII-14-1938

Fig. 4 Svetomir Lazić, Maison de Nikola Radovanović, Belgrade 1938, projet de la façade principale, Archives Historiques de Belgrade, IAB F 14-VIII-1938

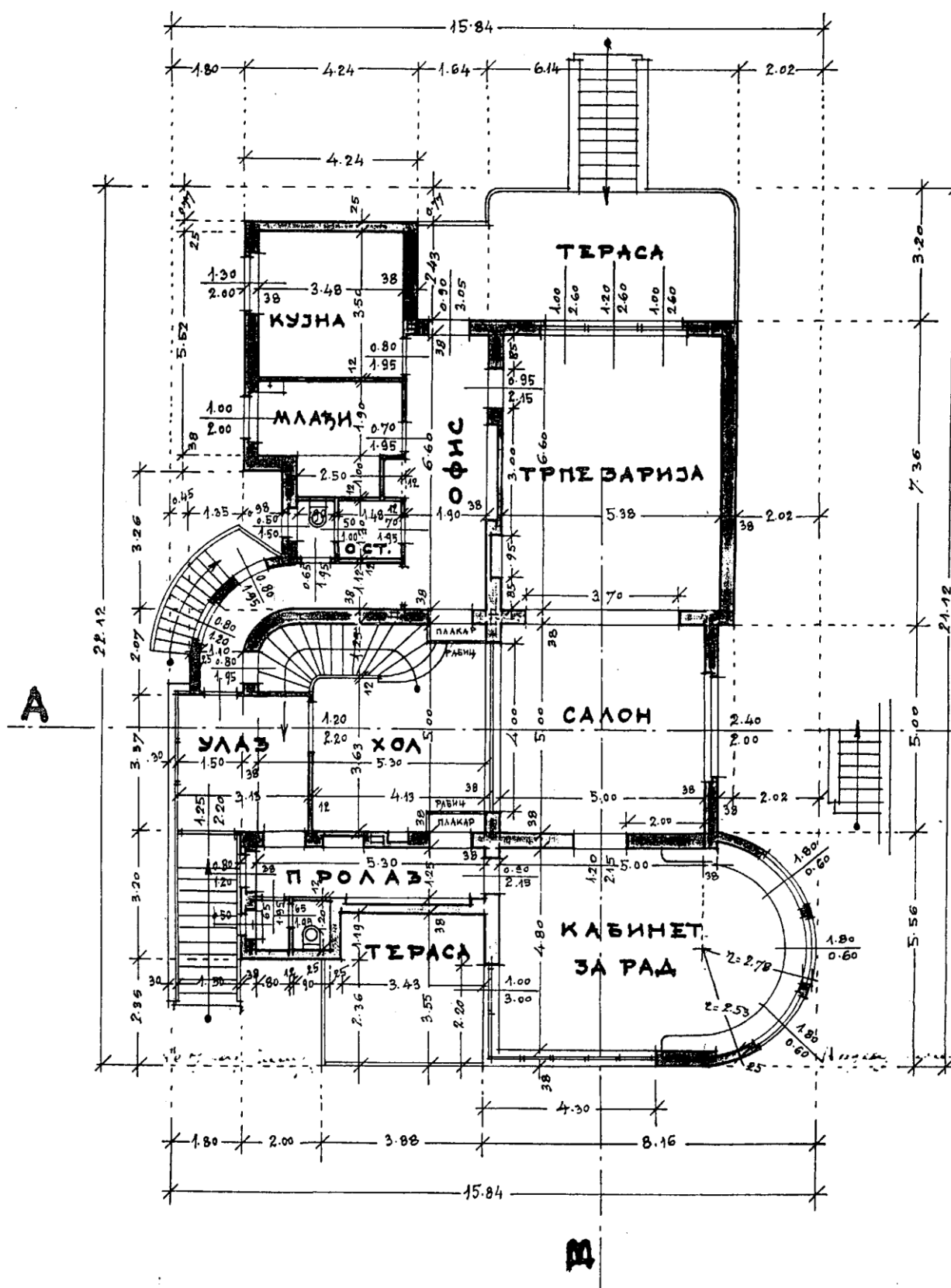
1935, указује да је Лазичу остао близак романтични израз који запажамо и на првим нереализованим пројектима. Употреба традиционалних материјала и конструкционих детаља, као и обликовних елемената који носе својства романтичарског вокабулара, главна су одлика ове виле. Лучно завршени отвори, дрвене перде, декоративни димњаци, као и конзоле које прихватају терасе, коси кров покривен црепом, амо су неки од најупадљивијих елемената који стварају романтични тон објекта.

Година 1938. била је успешна у Лазичевој каријери, и то због две велике архитектонске реализације: стамбеног објекта у Палмотићевој и виле Олге Мос у Толстојевој улици. Стамбена зграда Николе Радовановића у Палмотићевој улици 5 (сл. 4)³⁰ већи је најамни објект, чије је приземље коришћено за локале, а остала три спрата за становање. Све стамбене етаже имају типски организован простор, са два симетрично постављена двособна стана и једном гарсоњером

на спрату. У организацији типског двособног стана уочава се покушај да се раздвоје функције гостинског и спаваћег блока, што није у потпуности спроведено.

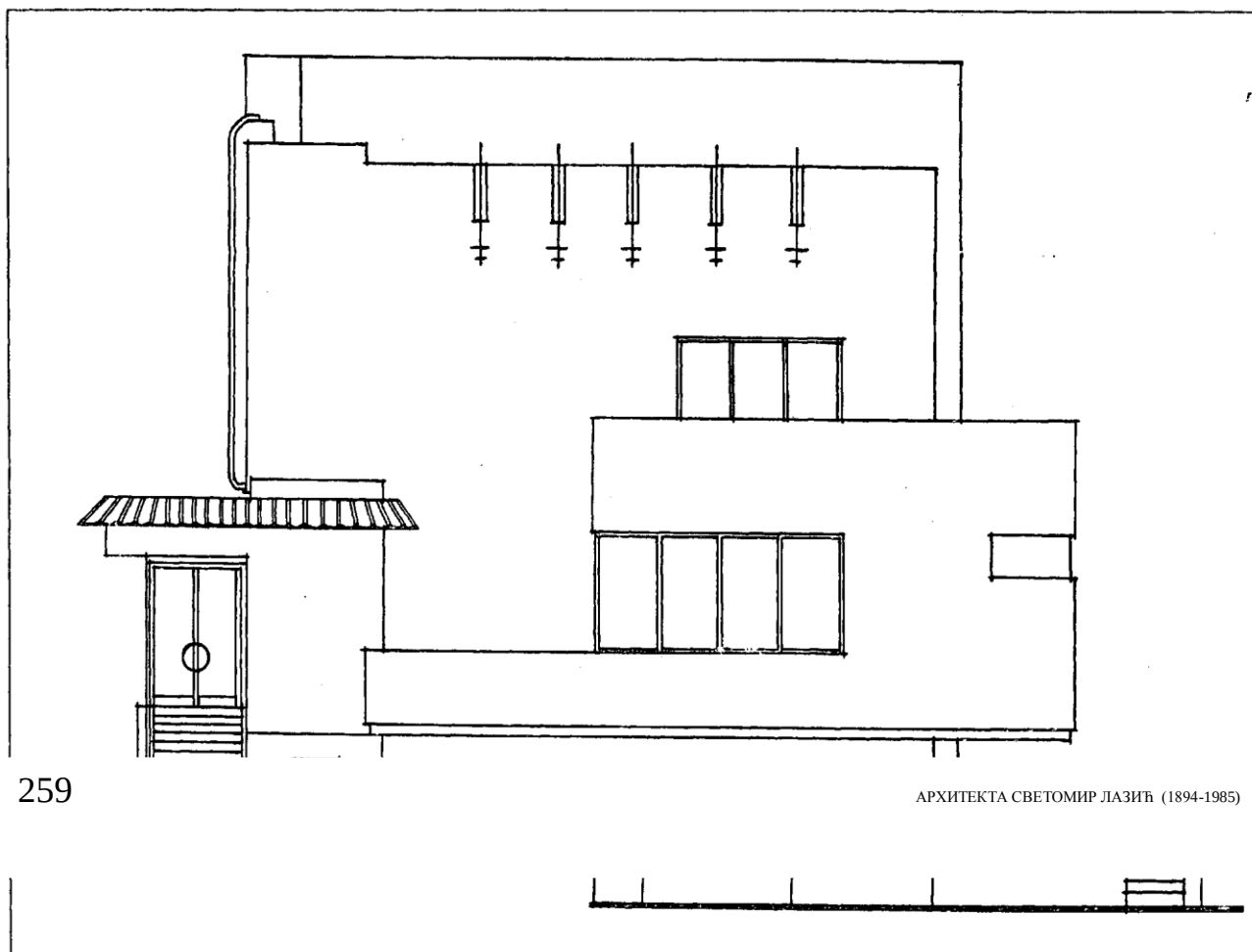
У обликовању уличне фасаде Лазич је поштовао модеран манир, веома чест у стамбеној изградњи у Београду касних тридесетих година. Постоје две варијанте пројекта фасаде, од којих је друга знатно успелија. Изведени пројекат има рашчлањеније архитектонске детаље и боље артикулисане примарне форме, где су примењени уобичајени елементи модерног архитектонског израза: полукружно завршени зидани парпети -ограде тераса, квадратне форме прозорских отвора, јарболи за заставу, висока атика која заклања коси кров, како би се добио утисак равнот и сл. Прва варијанта је, пак, предвиђала постављање сагледљиве кровне конструкције са косим наги-

³⁰ Документација ИАБ Ф VIII-14-1938.

Сл. 5 Светомир Лазич, Вила Олге Мос, Београд 1929, пројекат основе приземља, ИАБ Ф XIX-10-1938.

Fig. 5 Svetomir Lazić, Villa d'Olga Mos, Belgrade 1929, projet du plan du rez-de-chaussée, Archives Historiques de Belgrade, 1AB F XIX-10-1938

259

АРХИТЕКТА СВЕТОМИР ЛАЗИЋ (1894-1985)

Сл. 6 Светомир Лазић, Вила Олге Мос, Београд 1929, пројекат Главне фасаде, ИАБ Ф XIX-10-1938.

Fig. 6 Svetomir Lazic, Villa d'Olga Mos, Belgrade 1929, projet de la façade principale, Archives Historiques de Belgrade F XIX-10-1938

бом, као и континуиране терасе дуж целе ширине, што је фасади давало монотон израз.

Вила Олге Мос (слике 5, 6)³¹ уз зграду Атељеа спада у најуспелије Лазићеве реализације. Објекат је пројектован и изграђен 1938. године у Толстојевој улици 36 на Сењаку, као слободностојећа стамбена кућа, у пространом дворишту. По просторној организацији и начину третирања архитектонских елемената, у градњи ове виле у потпуности су прихваћена начела модернизма у маниру који је у ширем европском контексту доминирао на преласку из треће у четврту деценију двадесетог века. Кућу сачињавају подрум, приземље и спрат, замишљени по прилично уобичајеном распореду. У подруму су ситуиране помоћне просторије: перионица, оставе за гориво, намирнице, санитарни блок и гаража. Приземље је резервисано за репрезентативни пријемни простор, дневни боравак и рад. Нарочито брижљиво је обликован радни кабинет, не само због цилиндричног испуста који је најатрактивнији визуелни елемент уличног фасадног фронта већ и због добро промишљеног осветљења постигнутог хоризонталним прозорским тракама и великим

стакленим платнима постављеним у металне рамове. Један од најглавнијих елемената просторне организације приземља је централни хол који запрема спратне висине приземља и спрата и обезбеђује физичку и визуелну везу међу етажама. Организација комуникација показује да се пројектант доследно држао принципа одвајања стамбених репрезентативних простора и економског блока. Тако је кухиња са оставом у приземљу повезана са подрумским магацином одвојеним степеништем, као и засебним улазом из дворишта. Кућа има бројне простране терасе: на приземљу, из трпезарије и кабинета, на спрату из сваке од спаваћих соба, што се уклапа у један од основних захтева модерне да се објекат интегрише са природом. На спрату се налазе спаваће просторије, међу којима се издвајају гостинска соба и спаваће одаје власника, с одвојеним санитарним чворовима.

Са спрата је обезбеђен и приступ тавану, који се налази испод дрвене конструкције косог крова. Овде је Лазић поновио принцип који је применио

³¹ Документација ИАБ Ф XIX-10-1938.

на објекту Николе Радовановића у Палмотићевој улици, а то је постављање косог крова са плитким нагибом, који је заклоњен високом атиком, да би се постигао привид равне армиранобетонске плоче императива времена. Примењујући симулирање, Лазић је добио класичан тавански простор уместо проходне кровне терасе заговаране у модерној. Технички опис који је Лазић дао у склопу пројекта објашњава првобитну материјализацију. Кровна конструкција је била начињена од чамовине, а покривач је био од лима, што се подразумева с обзиром на мали нагиб. Зидови и темељи су били од опеке, а таванице од армираног бетона. Степеништа су била обрађена у вештачком камену, фасаде у теранови, а надстрешница над спољашњим степеништем била је од гвожђа и стакла.

Лазићев пројекат за вилу Олге Мос у потпуности прихвата иконографију модерне са краја треће и почетка четврте деценије XX века, кад она добија легитимитет најпрогресивнијег покрета новог времена. Рекло би се да су неки од преузетих формалних елемената које Лазић користи на сењачкој вили већ превазиђени у развијенијим европским срединама у време када је сењачка вила подигнута, када у модерном покрету већ настају многа превирања и разилажења међу његовим пионирима. Бела фасада, цилиндрични испуст, симулирање равнот крова, хоризонталне прозорске траке са металним рамовима, већ су много пута пре него што је то учињено на вили Мос, понављани на кућама широм Европе, а архитекти који су ове елементе први креирали, на крају четврте деценије су их увелико трансформисали. У неким детаљима, као што су гвоздена надстрешница над улазом или вертикалне лезене, које рашчлањују фасаду служећи само као декоративни мотив, осећа се далека веза са мотивима својственим првим деценијама века, када се Лазић школовао у Прагу. Сличне лезене Лазић користи и у обликовању куће Градојевића. Целокупни утисак о објекту је извесна незграпност маса, која није била својствена раној модерној. Такође је приметна експресионистичка црта у обликовању, која би се, ако се аналогиче траже у средини у којој се Лазић школовао, могла повезати с идејама струје чешког *емоционалног*³² функционализма. Архитектура виле је до данас сачувана у скоро непромењеном облику. Од времена после Другог светског рата до пре неколико година у згради се налазила немачка резиденција, а данас кућа припада банкар и привреднику Богољубу Карићу.

Велика је штета што у овом периоду није реализован свакако најуспешнији Лазићев пројекат за зграду Соколског дома „Др Лаза Поповић“ у Сремским Карловцима. Решење је настало 1937. године³³ и вероватно до реализације није дошло из финансијских разлога. Из планова,³⁴ које је Музеју у Сремским Карловцима поклонили архитекта лично 1971. године, заједно са збирком акварела, сазнајемо да је програм објекта био прилично обиман. Не може се поуздано утврди која је локација

била предвиђена за ову зграду, која би свакако постала једна од просторних доминанти, захваљујући високом торњу са скулптуром сокола на врху. Основа Г-форме састављена је из два тракта, што је омогућило формирање пријатног прилазног дворишта. Улаз, наглашен високим симболичним торњем, постављен је на месту сучељавања трактова. Преко брижљиво обликованог улазног степеништа приступало се вестибилу и холу, који је уједно служио за изложбене поставке. Леви тракт објекта је био предвиђен за салу-вежбаоницу са бином. Испод бине су врло вешто убачене мушке и женске свлачионице, са санитарним чворовима. Управно на овај тракт, а десно од улазне зоне, постављен је дугачак коридор из кога се долазило до сале за седнице, библиотеке са читаоницом, канцеларија и чуваревог стана.

Пројекат Соколског дома издваја се од већине Лазићевих реализованих објеката по томе што је у потпуности одговорио духу времена и уклопио се у трендове који су тада владали Европом. Фаворизовање архитектуре која је подражавала естетику машинског доба почело је да јењава средином тридесетих година, а враћање класицистичким, монументалним обрасцима, као и модерном изразу са самог почетка века, трансформисаном у атрактивни Art Deco, постало је веома популарно. Обликоване форме Соколског дома сасвим су се уклопиле у тај тренд. Ефектно артикулисани, снажни хоризонтални волумени брижљиво су моделовани и оплемењени елегантним детаљима. Да би постигао овако снажан визуелни израз фасада, архитекта је применио искључиво ефекте степеновања геометријских форми и разноврсног третирања материјала. Скулпторални и орнаментални украси су у потпуности изостали, ако изузмемо симболичну представу сокола, постављеног на врх високог торња. Улога овог наглашеног торња са представом сокола је вишезначна. Торањ је, на првом месту, буквални знак соколског покрета, веома јак и цењеног у међуратном периоду. Његова наглашена вертикала истовремено представља изузетну визуелну доминанту и контраст ниским волуменима хоризонталних трактова, а његов положај у самом пресеку трактова је добро промишљен, јер потенцира место улазне зоне. Остали елементи композиције, нарочито архитектонски детаљи, као што су степенасте лезене и имитирање редова опеке, већ су познати са ранијих Лазићевих грађевина и поново нас враћају на успостављање аналогича с архитектуром средине у којој је стекао образовање. Остаје отворено питање како би се објекат, да је био изграђен, уклопио у силуету места са осетљивим урбано-руралним ткивом, какво је карловачко. До одговора не можемо доћи уколико се не појави

³² R. Švacha, *Od moderny k funkcionismu*, Praha 1995.

³³ На плановима је сигнирана 1937. година.

³⁴ Музеј Новог Сада, одељење Сремски Карловци, инв. број V 1572/1-7.

неки од поузданих сведока, који може потврдити тачну локацију додељену овом објекту.

У годинама пре почетка Другог светског рата Лазић се активно бавио проблематиком ратних склоништа. Као члан Одбора за земаљску одбрану при Министарству војске и морнарице, четири године пред рат држао је предавања стручњацима које је поставила Бановина. Предавања на ту тему је држао и на радију и на Коларчевом универзитету. Такође је објавио неколико чланака и књигу о тој проблематици. Пројектовао је и изградио мноштво склоништа широм Југославије, од којих су остала запамћена она на Дедињу и у манастиру Каленић.

ПЕРИОД ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

По завршетку Другог светског рата, Лазић се запослио у Министарству саобраћаја. Као пројектант додељен Југословенским железницама, направио је више од двадесет пројеката железничких станица. За пројекте железничких станица у Бару и Титограду добио је награду. О овим пројектима су остале само штуре информације. Две перспективе станица, приказане на ауторској изложби у Дворани културног центра, говоре о потпуном окретању архитектуре према инжењерској традицији зрелог интернационалног стила. У оба пројекта Лазић користи наглашене армирано-бетонске рамове, који су доминантни елемент фасаде. Лазић је остао доследан извесној лакоћи и елеганцији, иначе монотоних, архитектонских образаца, који су доминирали у архитектури педесетих. Као Лазићев архитектонски рукопис могло би се препознати потенцирање вертикалних акцената на фасадама.

Осим железничких станица, Лазић је пројектовао и железничке болнице, од којих су изведене само две: Поликлиника у Марибору и Војна болница у Шапцу. Радио је и на доградњи хируршког блока Железничке болнице на Дедињу. Службујући у Министарству грађевина, Лазић је радио на обнови ентеријера и намештаја саме зграде, као и на пројектовању путничких и луксузних вагона.

Године 1955. Лазић постаје шеф Пројектантског завода речног саобраћаја. Тада је радио на пројектима за Аду Циганлију и пристаниште, као и за стамбени објекат у Капетан Мишиној улици који је реализован. Зграда са становима за раднике Речног саобраћаја изграђена је 1957. године. То је петоетажни стамбени објекат скромне, сведене архитектуре, карактеристичне за доба у коме је настао. Данас је зграда у непромењеном стању.

После пензионисања 1960. године, Лазић је наставио да ради на неколико пројеката. Са групом инжењера радио је на пројектима речног чвора, кеја Саве и на уређењу Ратног острва.

Најзначајнију реализацију, коју је аутор сматрао круном свога радног опуса, остварио је између 1961. и 1966, после конкурса на коме је добио прву награду. То је била реализација амбициозног пројекта за нову зграду Суда у Суботици. Овај програмски сложен објекат је најобимнији у целокупној Лазићевој каријери. Архитекта се и овога пута прилагодио захтевима тренутка. Тако је настала зграда у духу најраскошније, монументалне фазе интернационалног стила. Објекат је замишљен као дугачки централни тракт, уз који су управно постављена три интерна коридора са канцеларијама. Централни тракт је целом дужином оријентисан према главној саобраћајници. У оси симетрије налази се умерено наглашен улаз са надстрешницом и прилазним степеништем у духу интернационалног стила. Централни тракт је углавном резервисан за комуникације и могло би се рећи да је ова функција мало пренаглашена у свим етажама, тако да се стиче утисак недефинисаног, разливеног празног простора. Уз главно фасадно платно су поређане суднице, док се остале административне просторије налазе у бочним трактовима. Конструкција је наглашена у зони комуникације постављањем моћних кружних стубова у тачкама растера, што је допринело појачавању монументалног утиска. Лазић је у третирању фасада остао доследан свом рафинираном, елегантном сензибилитету. Децентним наглашавањем вертикалних секундарних носача, пажљивим пропорционисањем отвора и парапета, добрим избором квалитетних материјала и квалитетном занатском обрадом, Лазић је постигао завидан визуелни ефекат свога дела. Велики је недостатак била лоша хидроизолација равног крова, који је средином осамдесетих надвишен косим лименим кровом, фарбаним у црвено, што је доста нарушило општи утисак.

Осим Суда у Суботици, Лазић је реализовао још један веома добро оцењен пројекат за судску зграду у Новом Саду. На конкурс расписаном за овај објекат, прва награда није додељена, а Лазић је освојио другу, која није постала званично решење, већ је зграда подигнута независно од конкурсних услова и пројеката.

Последња јавна појављивања архитектуре Светомира Лазића била су подстакнута архитектонским и ликовним изложбама. После ауторске изложбе у Дворани културног центра посвећеној Лазићу - архитекти, у Сремским Карловцима је отворена изложба Лазићевих акварела и слика. По завршетку изложбе аутор је музеју у Сремским Карловцима поклатио читаву колекцију, која се и данас може видети у оквиру сталне поставке. На изложби посвећеној српској модерној архитектури, одржаној у Музеју савремене уметности 1972. године, последњи пут су представљена Лазићева најуспешнија архитектонска остварења. Од тада његово архитектонско стваралаштво полако пада у заборав.

Architecte Svetomir Lazić (1894-1985)

TANJA DAMLJANOVIĆ

Svetomir Lazić fait partie du groupe de promoteurs de l'architecture serbe moderne, mais, jusqu'ici, son oeuvre n'a pas été présenté de manière adéquate. Il obtint son diplôme d'architecte à l'Université de Prague au lendemain de la Première guerre mondiale, si bien que l'influence de la riche tradition tchèque peut être suivie tout le long de sa carrière d'architecte-

te. De retour en Yougoslavie, Lazić travailla au Ministère des ponts et chaussées; en 1929 il abandonna ce poste pour former son propre atelier d'architecture, le premier qui s'occupât de design à Belgrade. Ce fut en même temps un des premiers bâtiments conçus dans l'esprit de l'architecture nouvelle.